

РОЗДІЛ 10 СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.97/.99

ЗМІСТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВИЩИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ

LEGAL STATUS OF CONTENTS HIGH SPECIALIZED COURTS

Глуценко С.В.,

кандидат юридичних наук, здобувач

кафедри організації судових та правоохоронних органів

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена висвітленню сутності змісту правового статусу вищих спеціалізованих судів. Автором аргументовано, що зазначені суди, виходячи з наданого обсягу компетенції, покладених функцій і встановлених повноважень щодо забезпечення судового захисту у певній сфері правовідносин, виступають як вищі судові органи у відповідних системах спеціалізованих судів.

Ключові слова: система судів загальної юрисдикції, вищий спеціалізований суд, судовий устрій, суд касаційної інстанції, правовий статус.

Статья посвящена освещению сущности содержания правового статуса высших специализированных судов. Автором аргументировано, что указанные суды, исходя из предоставленного объема компетенции, возложенных функций и установленных полномочий по обеспечению судебной защиты в определенной сфере правоотношений, выступают как высшие судебные органы в соответствующих системах специализированных судов.

Ключевые слова: система судов общей юрисдикции, высший специализированный суд, судоустройство, суд кассационной инстанции, правовой статус.

The article is devoted to demonstration of the contents essence of legal status of high specialized courts. The author justified that the noted courts, in the view of provided competence, assigned functions and set authority concerning provision of judicial protection in a particular sphere of legal relations, have the role of higher judicial bodies in corresponding systems of specialized courts.

Key words: system of general jurisdiction courts, high specialized court, judicial system, cassation instance court, legal status.

Постановка проблеми. Влада має концентровано силу, яка перетворює її на дієвий фактор соціального буття. Такою силою визначаються інститути держави, що організаційно оформлюють владу та надають їй постійно функціонуючого, загальнообов'язкового характеру. Цими інститутами є державні органи. Вважається, що загалом суд як носій державної влади є державним органом, що покликаний здійснювати одну з найважливіших функцій держави – правосуддя. Фактично судова влада в Україні представлена двома видами судів – Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції, до яких належать вищі спеціалізовані судові органи. Наведене обумовлює відмінність правового статусу останніх від статусу інших судових органів.

Стан дослідження. Питанням вивчення правового статусу судових органів в юридичній літературі приділено значну увагу. Необхідно зазначити роботи таких авторів, як С. Г. Штогун, І. Б. Шицький, В. М. Коваль, В. В. Сердюк, Р. О. Куйбіда та багатьох інших. Водночас питання правового статусу вищих спеціалізованих судів не були предметом окремого наукового дослідження. Саме тому метою цієї статті є вивчення питань, пов'язаних зі змістовним наповненням правового статусу зазначених судів.

Виклад основного матеріалу. Будучи органами судової влади – вищими спеціалізованими судовими органами серед відповідних спеціалізованих судів, вони, виходячи з наданого обсягу компетенції, покладених функцій і встановлених повноважень щодо забезпечення судового захисту у визначеній сфері правовідносин, виступають як вищі судові органи у відповідних системах спеціалізованих судів. Саме в цьому відображається їх подвійна правова природа, що відбивається на змісті їх правового статусу, оскільки термін «вищий» вказує на вищість відповідного суду як у системному розумінні побудови спеціалізованих судів, так і в процесуальному аспекті їх діяльності з урахуванням виконання ними касаційної функції судочинства.

Правовий статус вищих спеціалізованих судів – поняття багатогранне і є сукупністю відповідних елементів, що відображають притаманні тільки цим судам особливості в механізмі реалізації державної влади. Водночас вищі спеціалізовані суди необхідно оцінювати як державні (судові) органи, виходячи з їх основного призначення в зазначеному механізмі – здійснення правосуддя. Тому в цьому аспекті важливо дати аналіз особливостей їх функціонування.

За змістом положень Конституції України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вищі спеці-

алізовані суди з урахуванням їх спеціалізації є судовими органами, що здійснюють судочинство, як правило, як суди касаційної інстанції. Водночас Вищий адміністративний суд України (ВАСУ) з урахуванням правил предметної підсудності адміністративних справ діє як суд першої, апеляційної, касаційної інстанції. У свою чергу, згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (ВССУ) розглядає справи цивільної та кримінальної юрисдикції у касаційному порядку. Тобто Вищий господарський суд України (ВГСУ) та ВССУ мають винятково касаційні повноваження, а ВАСУ – повноваження трьох судових інстанцій. Наведене свідчить про специфіку вирішення окремих категорій адміністративних справ одним із вищих спеціалізованих судів, що, відповідно, відображається і на змісті його правового статусу.

Відображенням правового статусу вищих спеціалізованих судів серед відповідних спеціалізованих судових органів є передбачення тільки щодо них на законодавчому рівні тих повноважень, які є похідними від здійснення касаційної функції. Такими повноваженнями цих судів є законодавчо визначена можливість надання методичної допомоги судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції та законів України в судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики, а також надання спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції шляхом прийняття постанов пленуму. Крім вищих спеціалізованих судів, такі повноваження не надаються іншим судовим органам.

Важливим питанням є забезпечення системності компетенції та повноважень вищого спеціалізованого суду. На думку вітчизняного дослідника В. В. Баштанника, статус суду в організації держави, його роль у суспільстві в цілому розглядається в сучасному світі як показник розвитку правових засад, як базовий критерій сприйняття конкретним суспільством прав людини, правової держави [1, с. 79–88]. Отже, обмеженість компетенції та недостатність повноважень будь-якого судового органу в аспекті реалізації судового захисту прав і свобод не дозволяють вести мову про наявність достатньо дієвих механізмів такого захисту. У положеннях Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено сфери судової діяльності, які становлять окрему компетенцію вищих спеціалізованих судів, яка встановлюється нормами процесуального законодавства.

Кожен із вищих спеціалізованих судів має окрему сферу судової діяльності, не маючи при цьому ніяких важелів впливу, за допомогою яких можливим є втручання в інші сфери правовідносин і вирішення правових спорів в інших сферах. Отже, компетенцію необхідно розглядати як чітко відмежовану сферу судової діяльності вищого спеціалізованого суду з перегляду судових рішень у певних категоріях справ (цивільних, кримінальних, господарських, адміні-

стративних), а їх повноваження – як напрями реалізації цієї сфери діяльності. Повноваження вищих спеціалізованих судів як судів касаційної інстанції передбачені відповідними процесуальними приписами, а позапроцесуальні – Законом України «Про судоустрій і статус суддів». На наш погляд, саме таке розуміння свідчить про системний зв'язок між компетенцією і повноваженнями зазначених судів.

Конституційні положення не містять прямих посилок, які вказували б на завдання суду. Конституцієдавець обмежився тільки тим, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами – загальної юрисдикції та Конституційним Судом України, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Виходячи з цього, завдання судових органів визначаються на законодавчому рівні. У статті 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» викладено загальне завдання суду, яким є здійснення правосуддя на засадах верховенства права, забезпечення кожному права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

З урахуванням викладеного завдання суду необхідно розглядати в такому розумінні: 1) здійснення правосуддя виключно судом обумовлює специфіку їх виконання тільки судовими органами і вказує на моносуб'єктність виконання цієї функції; 2) їх виконання судовими органами пов'язане лише зі здійсненням правосуддя на засадах верховенства права, що визнається й діє згідно з положеннями Конституції України та нормами міжнародних договорів України; 3) основна мета правосуддя полягає в забезпеченні захисту прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави. Наведене повністю стосується змісту правового статусу вищих спеціалізованих судів. Виходячи з обов'язкового характеру законодавчого припису про реалізацію судової влади шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур, завдання суду відображаються у нормах процесуального законів.

Визначення компетенції та надання повноважень вищим спеціалізованим судовим органам має на меті упорядкування відповідної сфери правовідносин та досягнення можливості вирішення певного виду правових спорів. Без чіткого встановлення компетенції вищого спеціалізованого суду та визначення необхідного для її реалізації обсягу повноважень вбачається неможливим правильне розв'язання конфліктів правового характеру. З огляду на це, як компетенція, так і повноваження мають властиву їм регламентацію на законодавчому рівні, що відображається у відповідних матеріальних та процесуальних нормах. Тому необхідним є дослідження формування сфери судової діяльності відповідного вищого спеціалізованого суду та надання йому визначеного обсягу повноважень.

Виходячи зі змісту Закону України «Про судоустрій і статус суддів», місцевий суд є судом першої

інстанції і розглядає справи, віднесені процесуальним законом до його підсудності. На місцеві загальні суди покладено обов'язок вирішення цивільних, кримінальних, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, передбачених процесуальним законом. Згідно із цим Законом апеляційними судами з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди областей, апеляційні суди міст Києва і Севастополя та Апеляційний суд Автономної Республіки Крим. У свою чергу ВССУ є судом касаційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних справ. Таким чином, можливо окреслити компетенцію судів із розгляду і вирішення цивільних і кримінальних справ та перегляду судових рішень, постановлених у таких справах.

Відповідно до згаданого Закону місцеві господарські суди розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності. Водночас місцеві адміністративні суди розглядають справи адміністративної юрисдикції (адміністративні справи). Апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є відповідно апеляційні господарські та апеляційні адміністративні суди, які утворюються в апеляційних округах відповідно до указу Президента України. Крім того, за змістом цього ж Закону в системі судів загальної юрисдикції діють Вищий господарський суд України та Вищий адміністративний суд України як суди касаційної інстанції з розгляду відповідно господарських та адміністративних справ. Отже, в такий спосіб законодавцем визначено господарську та адміністративну судову компетенцію.

За загальним правилом рішення суду касаційної інстанції є остаточним і оскарженню не підлягає. Водночас судова система відповідно до Конституції України побудована в такий спосіб, що тільки вищі спеціалізовані суди є судами касаційної інстанції. На виконання положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» до повноважень вищого спеціалізованого суду належить розгляд справ відповідної юрисдикції у касаційному порядку згідно з процесуальним законом. Отже, рішення, ухвалені вищим судовим органом відповідної судової юрисдикції внаслідок перегляду судового акта суду нижчої інстанції, є остаточним. Тому необхідно погодитися з А. Й. Осетинським, який стверджує, що подальший перегляд такого судового рішення з будь-яких мотивів та підстав повинен сприйматися як екстраординарний та поодинокий випадок для всієї судової системи держави [2, с. 8–13]. На винятковості підстав для перегляду судових рішень, постановлених у касаційному порядку вищими судами спеціалізованих юрисдикцій, наголошується і в публікаціях багатьох вітчизняних науковців.

Нормами процесуального законодавства запроваджено процедуру допуску заяв про перегляд судових рішень Верховним Судом України відповід-

ним вищим спеціалізованим судом. На нашу думку, вирішення питання про допуск заяви про перегляд судових рішень вищих спеціалізованих судів, постановлених ними як судами касаційної інстанції, суттєво зменшило судове навантаження у Верховному Суді України. Саме завантаженість Верховного Суду України справами, зокрема цивільної юрисдикції, звела нанівець реалізацію особою конституційного права на касаційне оскарження. Про це неодноразово наголошувалося в спеціальній юридичній літературі та наукових публікаціях.

На сьогодні всі процесуальні закони містять приписи, згідно з якими здійснюється перегляд судових рішень Верховним Судом України за умови встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. Україною визнано юрисдикцію таких міжнародних судових установ та відповідних органів міжнародних організацій: 1) Європейський суд з прав людини [3]; 2) Комітет ООН з прав людини [4]; 3) Комітет ООН проти катувань [5]; 4) Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації [6]; 5) Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок [7].

Рішення міжнародних судових установ та органів міжнародних організацій, юрисдикція яких визнана Україною, в індивідуальних справах осіб щодо порушення їх прав з боку держави мають обов'язкову юридичну силу. Наприклад, згідно із Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [8].

Таким чином, наведене свідчить про можливість реалізації компетенції вищих спеціалізованих судів та використання ними наданих повноважень у межах держави, оскільки визнання Україною юрисдикції міжнародних судових установ та відповідних органів міжнародних організацій, а також створення правових механізмів реалізації приписів рішень зазначених судових установ та організацій вказує на можливість впливу на органи правосуддя норм міжнародного права в рамках міжнародних угод, учасником яких або членом міжнародних організацій є Україна, та наголошує на необхідності виконання своїх зобов'язань, у тому числі й шляхом перегляду відповідних судових рішень вищих спеціалізованих судів.

Аналіз Закону України «Про судоустрій і статус суддів» доводить, що законодавець не робить ніяких винятків у питаннях структурної побудови вищих спеціалізованих судів. Це стосується утворення палат із розгляду окремих категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції, наявності посади секретаря судової палати, діяльності пленуму, Науково-консультативної ради, апарату та можливості мати офіційний друкований орган.

Згідно із зазначеним Законом у вищому спеціалізованому суді утворюються судові палати з роз-

гляду окремих категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції. Повноваження судових палат законом прямо не передбачені, тому для визначення кола виконуваних обов'язків необхідно враховувати положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та норми процесуальних законів. Основне призначення пленуму – забезпечення однакового застосування норм матеріального та процесуального права при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції. Для виконання цього завдання узагальнюється судова практика, аналізується судова статистика та надаються роз'яснення рекомендаційного характеру для судів нижчого рівня. З метою реалізації зазначеного пленуму надані відповідні повноваження, які класифікуються таким чином: 1) організаційні; 2) кадрові; 3) контрольно-аналітичні; 4) судового конституційного контролю.

Органи судової влади, в тому числі й вищі спеціалізовані суди, крім здійснення основної їх функції – правосуддя, можуть виконувати й інші функції, притаманні тільки судовій владі. Наприклад, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає право голови вищого спеціалізованого суду щодо внесення пропозиції про утворення відповідних місцевих та апеляційних судів, зміни їх територіальної юрисдикції, а також щодо кількості суддів у них. Такі пропозиції є першим етапом започаткування відповідних процедур, а обсяг адміністративних повноважень посадових осіб вищих спеціалізованих судів лежить поза межами здійснення правосуддя. Отже, функціонування вищих спеціалізованих судів, крім здійснення правосуддя, потребує також виконання інших функцій, які є похідними від першої. Такі функції мають допоміжний, забезпечувальний характер і стосуються діяльності згаданих судових органів.

Не викликає сумніву, що здійснення правосуддя є основною функцією судових органів усіх ланок та інстанцій, яка реалізується у відповідних судових процедурах. Водночас інституційне оформлення судової влади, зокрема побудова систем спеціалізованих судів, складовими яких є відповідні вищі спеціалізовані суди, свідчить про важливість виконання ними разом зі здійсненням правосуддя інших, допоміжних функцій. Це створює умови для належного організаційного забезпечення їх судової діяльності (кадрового, інформаційно-аналітичного, науково-консультативного, інформаційно-методичного, фінансового, матеріально-технічного тощо характеру).

Вищий спеціалізований суд не може повноцінно реалізовувати свою компетенцію суду касаційної інстанції без належного науково-консультативного та

науково-методичного забезпечення його діяльності. Для виконання цього завдання відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» при вищому спеціалізованому суді з числа висококваліфікованих фахівців у галузі права створюється Науково-консультативна рада, порядок організації та діяльності якої визначається положенням, що затверджується пленумом суду.

Вирішення юридично значущих питань пов'язане з виконанням процесуальних дій суддями, а непроцесуальних дій – працівниками апарату суду. Це свідчить про необхідність встановлення чіткого розподілу обов'язків між суддями та працівниками апарату таким чином, щоб суддя виконував процесуальні дії, а на апарат поклалися функції організаційного (забезпечувального) характеру з метою максимального сприяння судді у виконанні функції правосуддя [9, с. 30–36]. Такий підхід закладено у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи від 16 вересня 1986 року № R (86) 12 «Про заходи щодо недопущення і скорочення надмірного робочого навантаження на суддів», згідно з якою пропонується поступово зменшувати кількість покладених на них завдань, що не стосуються судового розгляду, передаючи ці завдання іншим особам або органам [10, с. 8]. Згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» організаційне забезпечення вищого спеціалізованого суду здійснюється апаратом суду. Положення про апарат, структура та штатний розпис апарату вищого спеціалізованого суду затверджуються зборами суддів відповідного суду за поданням його голови. Тобто вирішення питань організації діяльності апарату має дуалістичний характер, сутність якого полягає у вчиненні взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих дій головою вищого спеціалізованого суду та зборами суддів.

Висновок. Отже, зміст правового статусу вищих спеціалізованих судів розкривається шляхом законодавчого визначення компетенційної сфери кожного з них з одночасним наданням відповідного обсягу судових повноважень для реалізації такої компетенції, а також шляхом виокремлення інших, допоміжних напрямів діяльності зазначених судів. Крім того, важливим аспектом у дослідженні змісту правового статусу вищих спеціалізованих судів є фактична аналогічність їх внутрішньої організації, що обумовлює функціонування судових палат з розгляду справ у певній судовій юрисдикції за встановленими процесуальними приписами, функціонування пленуму, Науково-консультативної ради та апарату з метою здійснення організаційного забезпечення діяльності кожного з вищих спеціалізованих судів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баштанник В. Закономірності і тенденції трансформації системи судової влади у контексті реформування публічного управління в Україні / В. Баштанник, Я. Красницька // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2008. – Вип. 3. – С. 79–88.
2. Осетинський А. Формування касації у контексті розвитку господарської спеціалізації в судовій системі України / А. Осетинський // Право України. – 2004. – № 3. – С. 8–13.
3. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та Протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» : за станом на 17 лип. 1997 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

4. Постанова Верховної Ради УРСР «Про приєднання Української Радянської Соціалістичної Республіки до Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права» : за станом на 25 груд. 1990 р. / Верховна Рада УРСР. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 5. – Ст. 26. – с. 122.
5. Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про ратифікацію Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : за станом на 26 січ. 1987 р. / Верховна Рада УРСР. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради УРСР. – 1987. – № 6. – Ст. 101.
6. Указ Президії Верховної ради УРСР «Про ратифікацію Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації» : за станом на 21 січ. 1969 р. / Верховна Рада УРСР. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради УРСР. – 1969. – № 5. – Ст. 27.
7. Закон України «Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок» : за станом на 5 черв. 2003 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 345.
8. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» : за станом на 23 лют. 2006 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
9. Марочкін І.Є. Проблеми доступності судової влади: соціально-правовий аналіз / І. Є. Марочкін, О. М. Овчаренко // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 1. – С. 30–36.
10. Рекомендація № R (86) 12 Комітета міністрів Совета Европы «О мероприятиях по недопущению и сокращению избыточной рабочей нагрузки на судей» : по состоянию на 16 сент. 1986 р. // Российская юстиция. – 1997. – № 7. – С. 8.